Уманський національний університет
Факультет соціально - психологічної освіти та фізичної культури
Кафедра соціальної педагогіки, соціальної роботи та консультування

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь бакалавр

на тему:

ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Виконала: студентка 4 курсу р/41 групи
спеціальності 231 «Соціальна робота»
Освітня програма «Соціальна робота (соціально-психологічне консультування)»
Овсюченко Ю.Ю.
Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Полєхіна В. М.

Умань – 2026

АНОТАЦІЯ

Овсюченко Ю. Ю. «Попередження соціального сирітства в умовах територіальної громади».

Кваліфікаційна робота першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на правах рукопису. Спеціальність 231 Соціальна робота. Умань, 2026.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробленні системи соціально-педагогічної роботи з попередження соціального сирітства в умовах територіальної громади, спрямованої на формування усвідомленого батьківства молоді, активізацію ресурсів громади та створення соціально-підтримуючого середовища для сім'ї й дитини.

У роботі використано комплекс методів дослідження, а саме: теоретичні методи*:* аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація наукової літератури, нормативно-правових документів з проблеми попередження соціального сирітства,; *емпіричні методи* - анкетування, бесіди, опитування, спостереження, експертне оцінювання, діагностичні методики для визначення рівня готовності суб'єктів територіальної громади до превентивно-профілактичної діяльності щодо попередження соціального сирітства.

У процесі аналізу літератури встановлено, що соціальне сирітство є складним соціально-педагогічним явищем, пов'язаним із фактичним позбавленням дитини батьківського піклування за наявності живих батьків. Досліджено, що основними причинами його виникнення виступають криза інституту сім'ї, соціально-економічна нестабільність, трудова міграція, асоціальна поведінка батьків, домашнє насильство та наслідки війни. Обґрунтовано, що територіальна громада є ключовим суб'єктом попередження соціального сирітства, оскільки саме на локальному рівні забезпечується раннє виявлення сімей у складних життєвих обставинах, організація соціальної підтримки та міжвідомчої взаємодії.

Аналіз сучасного стану готовності суб'єктів територіальної громади до здійснення превентивно-профілактичної роботи засвідчив, що рівень теоретичної підготовки фахівців є вищим за рівень практичної готовності.

На основі результатів дослідження розроблено шляхи удосконалення соціально-педагогічної роботи з попередження соціального сирітства в умовах територіальної громади. Запропоновано тренінгову програму «Усвідомлене батьківство як умова сімейного благополуччя» для молоді та тренінговий курс для фахівців громади, спрямовані на розвиток батьківської компетентності, підвищення професійної готовності суб'єктів громади та посилення міжвідомчого партнерства.

Отже, результати дослідження підтверджують, що ефективне попередження соціального сирітства можливе за умови комплексної, системної та міжвідомчої соціально-педагогічної роботи, орієнтованої на підтримку сім'ї, формування усвідомленого батьківства молоді та активне залучення ресурсів територіальної громади.

Ключові слова: сирітство, соціальне сирітство, превенція соціального сирітства, територіальна громада, соціально-педагогічна робота, усвідомлене батьківство, соціальний захист дітей, соціальні послуги, суб'єкти територіальної громади.

ANNOTATION

Ovsyuchenko Y. Y. "Prevention of social orphanhood in the conditions of a territorial community".

Qualification work of the first (bachelor's) level of higher education in the form of a manuscript. Specialty 231 Social work. Uman, 2026.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and develop a system of socio-pedagogical work to prevent social orphanhood in the conditions of a territorial community, aimed at forming conscious parenthood of young people, activating community resources and creating a socially supportive environment for the family and the child.

The work used a set of research methods, namely: theoretical methods: analysis, synthesis, comparison, generalization and systematization of scientific literature, regulatory and legal documents on the problem of preventing social orphanhood; empirical methods - questionnaires, interviews, surveys, observations,

expert evaluation, diagnostic methods to determine the level of readiness of subjects of the territorial community for preventive and prophylactic activities to prevent social orphanhood.

In the process of analyzing the literature, it was established that social orphanhood is a complex socio-pedagogical phenomenon associated with the actual deprivation of a child of parental care in the presence of living parents. It was studied that the main reasons for its occurrence are the crisis of the family institution, socio-economic instability, labor migration, asocial behavior of parents, domestic violence and the consequences of war. It is substantiated that the territorial community is a key subject of preventing social orphanhood, since it is at the local level that early identification of families in difficult life circumstances, organization of social support and interagency interaction are ensured.

Analysis of the current state of readiness of territorial community subjects to carry out preventive work showed that the level of theoretical training of specialists is higher than the level of practical readiness.

Based on the results of the study, ways of improving socio-pedagogical work to prevent social orphanhood in the conditions of the territorial community were developed. A training program "Conscious parenthood as a condition of family well-being" for young people and a training course for community specialists were proposed, aimed at developing parental competence, increasing the professional readiness of community subjects and strengthening interagency partnership.

Thus, the results of the study confirm that effective prevention of social orphanhood is possible under the condition of comprehensive, systemic and interagency socio-pedagogical work focused on supporting the family, forming conscious parenthood of young people and actively involving the resources of the territorial community.

Keywords: orphanhood, social orphanhood, prevention of social orphanhood, territorial community, socio-pedagogical work, conscious parenthood, social protection of children, social services, territorial community entities.

ЗМІСТ

ВСТУП 6

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ... 11

1.1. Соціальне сирітство як психолого-педагогічна та суспільна проблема…….. 11

1.2. Нормативно-правове забезпечення захисту прав дитини та підтримки сім'ї на рівні територіальної громади……. 21

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В УМОВАХ ГРОМАДИ…… 30

2.1. Аналіз сучасного стану соціального захисту дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування …… 30

2.2. Удосконалення діяльності територіальної громади щодо формування відповідального батьківства та зміцнення сімейного потенціалу……. 39

ВИСНОВКИ……... 51

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…...……. 54

ДОДАТКИ…….. 60

ВСТУП

В умовах суспільної нестабільності, воєнних дій, вимушеної міграції населення, зростання рівня психологічного виснаження сімей та погіршення матеріального становища населення значно посилюються ризики сімейного неблагополуччя, що може призводити до втрати дитиною належного сімейного середовища. У таких умовах проблема соціального сирітства набуває не лише педагогічного чи соціального, а й державного значення, оскільки безпосередньо пов'язана із забезпеченням прав дитини, соціальної безпеки та стабільності суспільства.

Соціальне сирітство є складним багатофакторним явищем, за якого дитина фактично позбавлена належного батьківського піклування за наявності живих батьків. Основними чинниками його виникнення виступають кризові явища в сім'ї, соціальна дезадаптація батьків, безробіття, бідність, домашнє насильство, залежності, психологічні травми та зниження виховного потенціалу родини. Особливої гостроти проблема набуває в умовах воєнного стану, коли значна кількість сімей перебуває у стані тривалого стресу, втрати соціальних зв'язків та ресурсів для повноцінного виконання батьківських функцій.

У межах реформи децентралізації територіальна громада стала ключовим суб'єктом забезпечення соціального захисту дітей та підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Саме громада має найбільші можливості для своєчасного виявлення кризових ситуацій, координації міжвідомчої взаємодії та організації комплексної підтримки сімей на ранніх етапах виникнення проблеми. Наближеність до мешканців дозволяє органам місцевого самоврядування, соціальним службам, закладам освіти та охорони здоров'я оперативно реагувати на ризики сімейного неблагополуччя та запобігати вилученню дитини із сімейного середовища.

Упродовж останніх десятиліть у науковому дискурсі з'явилася низка досліджень, присвячених пошуку ефективних шляхів подолання соціального

сирітства та впровадженню процесів деінституціалізації інтернатних закладів. Значну увагу науковці приділяють методичному забезпеченню альтернативних форм сімейного виховання й підтримки дітей, зокрема діяльності прийомних (фостерних) сімей, дитячих будинків сімейного типу, кризових і реабілітаційних центрів, притулків різних типів, а також розвитку наставництва. Окремі аспекти зазначеної проблематики висвітлено у працях С. Бадора, Г. Бевз, М. Дубровська, С. Коношенко, Г. Лактіонова, Д. Мажець, В. Ослон, І. Пєша, О. Романовська, І. Смородіна, А. Холмогорова.

Питання організації соціально-педагогічної та соціальної роботи в громаді як важливої складової професійної діяльності соціального педагога і соціального працівника розкрито у наукових працях Т. Алєксєєнко, О. Безпалько, І. Звєрєва, А. Капська, Т. Семигіна, В. Сидоров.

На законодавчому рівні стратегія попередження соціального сирітства ґрунтується на переході від інституційного догляду до посилення спроможності територіальних громад забезпечувати право дитини на виховання в сім'ї. Основу цієї діяльності становлять Організація Об'єднаних Націй та Конвенція ООН про права дитини, а також закони України «Про охорону дитинства» і «Про соціальні послуги», які визначають підтримку сім'ї та надання соціальної допомоги сім'ям у складних життєвих обставинах. Важливе значення має і Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, що передбачає розвиток сімейно-орієнтованих послуг у громадах.

Отже, сучасне законодавство орієнтує територіальні громади не лише на подолання наслідків соціального сирітства, а насамперед на раннє виявлення кризових ситуацій у сім'ї та надання комплексної соціально-педагогічної підтримки. Водночас актуальною залишається потреба у впровадженні інноваційних технологій профілактики соціального сирітства, адаптованих до умов воєнного стану, що й зумовило вибір теми дослідження ***«Попередження соціального сирітства в умовах територіальної громади».***

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробленні системи соціально-педагогічної роботи з попередження соціального сирітства в умовах територіальної громади, спрямованої на формування усвідомленого батьківства молоді, активізацію ресурсів громади та створення соціально-підтримуючого середовища для сім'ї й дитини.

Об'єкт – процес попередження соціального сирітства в умовах територіальної громади.

Предмет дослідження – шляхи удосконалення соціально-педагогічної роботи з формування усвідомленого батьківства молоді як засобу попередження соціального сирітства в територіальній громаді.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми попередження соціального сирітства в науковій психолого-педагогічній, соціально-педагогічній, нормативно-правовій літературі та розкрити сутність і зміст базових понять.
2. Обґрунтувати роль територіальної громади як суб'єкта попередження соціального сирітства та підтримки сім'ї й дитинства.
3. Проаналізувати сучасний стан готовності суб'єктів територіальної громади до здійснення превентивно-профілактичної роботи із попередження соціального сирітства.
4. Розробити шляхи удосконалення соціально-педагогічної роботи з попередження соціального сирітства в умовах територіальної громади.

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації поставлених завдань у роботі використано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження, а саме: *теоретичні* - аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація наукової психолого-педагогічної, соціально-педагогічної літератури, нормативно-правових документів з проблеми попередження соціального сирітства, формування усвідомленого батьківства та організації соціально-педагогічної роботи в територіальній громаді; *емпіричні методи* - анкетування, бесіди, опитування, спостереження, експертне оцінювання,

діагностичні методики для визначення рівня готовності суб'єктів територіальної громади до превентивно-профілактичної діяльності щодо попередження соціального сирітства.

Експериментальна база дослідження – дослідження проводилось на базі Служби у справах дітей Уманської райдержадміністрації (директор – Олена Камінська).

Теоретична значущість роботи полягає у поглибленні наукових уявлень про сутність соціального сирітства як соціально-педагогічного явища, уточненні змісту понять «соціальне сирітство», «профілактика соціального сирітства», «усвідомлене батьківство», «соціально-підтримуюче середовище територіальної громади»; обґрунтуванні ролі територіальної громади як ключового суб'єкта превенції соціального сирітства.

Практичне значення дослідження полягає у розробленні тренінгової програми «Усвідомлене батьківство як умова сімейного благополуччя» для молоді та тренінгового курсу «Територіальна громада як осередок формування усвідомленого батьківства молоді» для фахівців громади; створенні комплексу діагностичних методик для визначення рівня готовності суб'єктів територіальної громади до превентивно-профілактичної роботи; можливості використання результатів дослідження у діяльності закладів освіти, соціальних служб, центрів соціальних послуг, громадських організацій та органів місцевого самоврядування з метою попередження соціального сирітства, підтримки сім'ї та розвитку системи соціально-педагогічної допомоги молоді й молодим сім'ям.

Матеріали дослідження можуть бути використані у практичній діяльності закладів освіти, центрів соціальних служб, центрів надання соціальних послуг, служб у справах дітей, громадських і благодійних організацій, органів місцевого самоврядування, фахівців соціальної роботи, соціальних педагогів, практичних психологів, педагогічних працівників, а також у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників і педагогів у закладах вищої освіти. Результати дослідження можуть стати

основою для розроблення локальних програм підтримки сім'ї, профілактики соціального сирітства та формування усвідомленого батьківства молоді в умовах територіальної громади.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях, семінарах та засіданнях кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та консультування.

Публікації. Основні теоретичні положення та практичні напрацювання дослідження висвітлено у наукових публікаціях автора.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (52 позиції), додатків. Загальний обсяг роботи – 62 сторінки, основного тексту – 51 сторінка.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

1.1. Соціальне сирітство як психолого-педагогічна та суспільна проблема

Соціальне сирітство постає як деструктивне суспільне явище, що виникає внаслідок відсторонення батьків від виконання своїх виховних та опікунських функцій стосовно неповнолітніх дітей. Ця проблема має глобальний характер, проте в українському контексті вона набула особливої гостроти через сукупність об’єктивних та суб’єктивних чинників.

До класичного переліку причин виникнення соціального сирітства належать: деформація традиційної моделі шлюбу та загальна криза інституту сім’ї; критичний рівень бідності, безробіття, незадовільні житлові умови та низький рівень матеріального добробуту; поширення асоціальної поведінки серед батьків (алкоголізм, наркоманія), а також високий рівень домашнього насильства; масова трудова міграція, що призводить до дистанційного батьківства та послаблення емоційних зв’язків у родині.

Сьогодні до традиційних чинників додалася критична загроза – повномасштабна військова агресія. Активні бойові дії стали каталізатором нових кризових ситуацій, що призводять до вимушеної розлуки батьків із дітьми та руйнації сімейних структур.

Такі обставини створюють безпрецедентні ризики для зростання кількості соціальних сиріт, оскільки родини втрачають не лише матеріальну базу, а й психологічну стійкість та можливість здійснювати безпосередній догляд за дітьми.

Науковий аналіз проблеми соціального сирітства зазвичай розпочинається з уточнення понятійно-категоріального апарату. Це зумовлено

відсутністю уніфікованого визначення, яке б повною мірою охоплювало всі аспекти цього багатогранного явища.

У сучасному науковому дискурсі сирітство трактується як соціальне явище, що відображає особливий статус дитини, яка тимчасово або постійно перебуває поза сімейним середовищем унаслідок втрати батьків. До цієї категорії також належать діти, які через певні обставини або з огляду на власні інтереси не можуть залишатися в родині та потребують державного захисту й соціальної підтримки [2, с. 10].

У науковій літературі виокремлюють два основні види сирітства: біологічне (природне) та соціальне [11, с. 12]. К. Диннік та О. Гаєвая доводять, що до категорії природних сиріт належать діти, які втратили батьків унаслідок їхньої смерті. Соціальними сиротами вважаються діти, позбавлені належного батьківського піклування за умови живих батьків. Варто наголосити, що в сучасних українських реаліях кількість соціальних сиріт суттєво перевищує чисельність дітей, які залишилися без батьків через їхню біологічну смерть [19, с. 72]. Саме соціальне сирітство становить центральний об’єкт нашого подальшого наукового дослідження.

З метою більш ґрунтовного розуміння сутності соціального сирітства доцільно звернутися до наукових підходів щодо трактування цього поняття. Так, Т. Красножан визначає соціальне сирітство як «соціальне явище, спричинене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов’язків по відношенню до неповнолітньої дитини» [33, с. 122]. У наведеному визначенні переважає педагогічний підхід до розуміння проблеми, оскільки основний акцент зроблено на морально-етичному аспекті батьківської відповідальності.

Інше трактування соціального сирітства пропонує І. Лопатченко, яка розглядає його як особливий стан дитинства, зумовлений місцем дитини в певній соціальній структурі та системі суспільних відносин. У межах цього підходу до категорії соціальних сиріт відносять усіх дітей, які залишилися без належної опіки та виховання незалежно від соціального статусу їхніх батьків

[37, с. 9]. Зазначене визначення акцентує увагу на тому, що в умовах відсутності повноцінного сімейного середовища функції догляду, виховання та соціального захисту дитини поступово переходять до суспільства й державних інституцій.

Більш розгорнуте трактування соціального сирітства пропонує Л. Кальченко. Науковець визначає його як «особливий соціально-патологічний стан дитинства, що характеризується наявністю у суспільстві дітей, які залишилися без піклування біологічних батьків, що фактично не здійснюють своїх обов'язків щодо виховання, розвитку і соціалізації власних дітей у зв'язку із соціально-економічними, моральними, психолого-педагогічними, медичними причинами через відсутність достатніх матеріальних, фінансових, соціокультурних, загальних соціальних умов для виконання батьківських обов'язків та недостатність у них почуття відповідальності, любові та милосердя» [29, с. 167].

Аналізуючи наведене визначення, варто зазначити, що автор основну увагу зосереджує саме на причинах виникнення соціального сирітства. Наукова цінність підходу Л. Кальченко полягає в урахуванні як об'єктивних чинників (соціально-економічних умов, матеріального забезпечення, соціокультурного середовища), так і суб'єктивних аспектів, пов'язаних із морально-етичною та психолого-педагогічною неспроможністю батьків належним чином виконувати свої батьківські функції.

Розглядаючи соціальне сирітство як соціокультурний феномен, О. Коваленко пов'язує його виникнення з послабленням соціального контролю з боку базових соціальних інститутів, насамперед сім'ї та школи. Дослідниця також акцентує увагу на порушенні міжпоколінної та міжособистісної комунікації, а також на обмеженні доступу дитини до необхідних ресурсів і можливостей для повноцінного особистісного розвитку [30].

У науковому дискурсі також виокремлюють первинне та вторинне соціальне сирітство. Первинне соціальне сирітство пов'язане передусім із

деградацією інституту сім’ї та погіршенням її соціально-економічного становища. Натомість вторинне соціальне сирітство формується двома основними шляхами:

1. відмовою прийомних батьків від дитини через виявлення фізичних чи психічних порушень, які були відсутні або приховані на момент усиновлення;

2. вилученням дитини з прийомної сім’ї, яка виявилася неспроможною забезпечити належне виховання та догляд за усиновленою дитиною [29, с. 167].

У другому випадку йдеться про функціонально неблагополучну прийомну родину, для якої усиновлення виступає не засобом реалізації батьківської потреби, а інструментом покращення матеріального становища. Такий підхід нівелює гуманістичну сутність сімейного виховання та створює ризики повторної психотравматизації дитини.

Вторинне соціальне сирітство має вкрай негативний вплив на подальший психоемоційний та соціальний розвиток дитини. Повернення дитини до інтернатного закладу супроводжується необхідністю повторного проходження процесу ресоціалізації, адаптації до умов інституційного середовища та повторного переживання втрати родини, що нерідко спричиняє глибокі психологічні травми.

Особливо травматичним для дитини є добровільне повернення її прийомними батьками до інтернатної установи після усиновлення. У такій ситуації дитина не лише переживає повторне відчуття покинутості, а й втрачає довіру до можливості виховуватися в повноцінній сім’ї. Натомість вилучення дитини з прийомної родини уповноваженими органами, як правило, пов’язане з наявністю об’єктивних підстав, що свідчать про неблагополуччя сімейного середовища або неспроможність прийомних батьків належним чином виконувати свої виховні функції. У подібних випадках перебування дитини в такій родині може супроводжуватися психологічним дискомфортом, жорстоким поводженням чи нехтуванням її потребами, унаслідок чого сама

дитина інколи сприймає повернення до державного закладу як менш травматичний варіант. Саме тому вилучення дитини органами опіки частково може збігатися з її внутрішнім прагненням залишити небезпечне або несприятливе сімейне середовище, що певною мірою зменшує рівень психологічної травматизації.

І. Лопатченко зазначає, що «при зовні принциповій різниці між двома факторами появи вторинного соціального сирітства, можна побачити, що причини формування обох шляхів загальні й лежать у сфері недостатнього інституціонального регулювання процесів усиновлення, супроводу й контролю прийомних сімей» [38, с. 283]. У цьому контексті дослідниця акцентує увагу на недосконалості державної політики щодо розвитку інституту прийомної сім'ї. Зокрема, значний акцент робиться на системі матеріального стимулювання прийомних родин, яка, на думку автора, характеризується низькою ефективністю, високою затратністю та короткотривалим результатом. Відтак матеріальні чинники без належної емоційно-психологічної готовності до батьківства не можуть виступати достатньою мотивацією для усиновлення дитини.

Зміст цієї категорії може конкретизуватися та наповнюватися різним змістом залежно від історичних, соціокультурних умов, а також від наукового підходу дослідника, який акцентує увагу на певних аспектах цього феномену – соціальних, педагогічних, психологічних чи правових.

Отже, узагальнюючи проаналізовані наукові підходи, у межах нашого дослідження під соціальним сирітством будемо розуміти складне соціально-педагогічне явище, що характеризується фактичним позбавленням дитини належного батьківського піклування, виховання, емоційної підтримки та умов повноцінної соціалізації за умови живих біологічних батьків, які внаслідок об'єктивних або суб'єктивних причин не виконують своїх батьківських функцій.

Поряд із дослідженням сутності соціального сирітства науковці активно розробляють категорію «соціальні сироти». Так, О. Коваленко визначає

соціальних сиріт як дітей, які за наявності живих батьків залишаються без належної опіки, виховання, емоційної підтримки та участі незалежно від їхнього офіційно визнаного статусу [30, с. 4]. У межах такого підходу до категорії соціальних сиріт належать не лише діти, чиї батьки офіційно позбавлені батьківських прав, а й ті, які фактично не отримують від батьків достатніх духовних і матеріальних умов для повноцінного розвитку та соціалізації.

Подальше розширення цього визначення пропонує А Галатир, яка розглядає соціальних сиріт як «особливу соціально-демографічну групу дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин лишилися сиротами при живих батьках незалежно від офіційно визнаного статусу сім'ї, існують без необхідної опіки і виховання, без емоційної підтримки та участі» [11, с. 11]. Наукова цінність цього підходу полягає у включенні до структури визначення причин виникнення соціального сирітства, що дозволяє комплексніше розглядати це явище як наслідок взаємодії соціально-економічних, морально-психологічних та сімейно-виховних чинників.

Розглядаючи категорію дітей-сиріт, Л. Олиференко відносить до неї також дітей, які залишилися без батьківського піклування внаслідок позбавлення батьків батьківських прав, визнання їх у встановленому порядку непрацездатними або безвісти відсутніми [40, с. 37]. Виходячи зі змісту наведеного визначення, йдеться саме про категорію соціальних сиріт. Крім того, дослідниця відносить дітей, які з різних причин опинилися без належної батьківської опіки, до «дітей групи ризику» та акцентує увагу на необхідності забезпечення їх професійної соціально-педагогічної підтримки.

Поділяємо наукову позицію Л. Кальченко, яка визначає соціальних сиріт як «категорію дітей, фактично позбавлених батьківського піклування та необхідної для їх нормального особистісного розвитку емоційної підтримки та соціальної участі, які потребують захисту і допомоги з боку держави та суспільства» [28, с. 57]. У цьому визначенні дослідник акцентує увагу не лише

на відсутності належного догляду, а й на дефіциті емоційної підтримки та соціальної взаємодії, що є важливими складовими повноцінного розвитку дитини.

Водночас автор пропонує ще одне трактування поняття «соціальні сироти», визначаючи їх як «дітей, у яких батьки є живими, але не опікуються власними дітьми, не надають їм необхідної допомоги і підтримки, не виконують власних батьківських обов'язків, а часто й зловживають своїми батьківськими правами до такої міри, що залишати з ними дітей навіть небезпечно для нормального розвитку і виховання дитини, а іноді і для її здоров'я та життя» [28, с. 55]. Аналізуючи це визначення, можна стверджувати, що дослідник значною мірою наголошує на суб'єктивних причинах виникнення соціального сирітства, покладаючи основну відповідальність за неблагополуччя дитини на батьківську неспроможність або неналежне виконання батьківських функцій.

Говорячи про вікові особливості соціальних сиріт, варто зазначити, що більшість дослідників відносять до цієї категорії дітей віком до 18 років [12], за винятком випадків раннього соціального сирітства. Такий підхід є загальноприйнятим і достатньо обґрунтованим у науковому дискурсі. Водночас необхідно наголосити, що наслідки неблагополучного дитинства мають довготривалий характер і можуть проявлятися вже у дорослому житті через труднощі соціалізації, порушення міжособистісної взаємодії та емоційну нестабільність.

Цікавим у контексті дослідження є підхід В. Мироненко до трактування соціальних сиріт. Автор визначає їх як дітей «екстремальної ситуації», які залишилися без сім'ї, батьківської турботи та опіки, перебувають у стані постійного стресу, недовіри до оточення та мають специфічне сприйняття життєвої реальності [39, с. 49]. В. Мироненко емоційно характеризує таких дітей як «нічиї», «небажані», «покинуті», «занедбані», «знедолені», «соціально дезадаптовані», «інтернатні», що відображає глибину їхньої соціальної та психологічної вразливості.

Особливої уваги заслуговує введене дослідником поняття «комплекс сироти», під яким розуміється сформований стереотип непоправності втрати, що породжує невпевненість, тривожність, недовірливість і внутрішнє занепокоєння особистості [39]. Таким чином, автор акцентує увагу не лише на соціальному статусі дитини, а й на глибоких психологічних наслідках соціального сирітства.

Ще одне визначення соціальних сиріт пропонує Л. Кривачук, яка трактує їх як «дітей, позбавлених батьківського піклування із соціальних причин, яким гарантовано особливий соціально-правовий захист держави та їх статус підтверджений документально» [34]. У цьому випадку акцент робиться на правовому аспекті проблеми, оскільки соціальним сиротам офіційно надається статус «дітей, позбавлених батьківського піклування».

Водночас дослідниця наголошує на необхідності розмежування понять «соціальні сироти» та «безпритульні діти». Такий підхід є цілком обґрунтованим, оскільки безпритульними вважаються діти, які не мають постійного місця проживання, тоді як діти, позбавлені батьківського піклування, можуть перебувати як у неблагополучній сім'ї, так і в державному закладі чи прийомній родині. Варто також зазначити, що безпритульність може бути характерною не лише для соціальних, а й для природних сиріт.

Сучасне трактування поняття «профілактика» виходить за межі вузького формально-логічного розуміння. У сучасному науковому дискурсі зміст цієї категорії набуває багатовимірного характеру та використовується для позначення різних напрямів державної політики, соціальної діяльності, а також групової та індивідуальної взаємодії.

У межах нашого дослідження поділяємо позицію І. Лопатченко, яка визначає профілактику як «сукупність заходів, спрямованих на запобігання виникненню й поширенню чого-небудь, на збереження порядку тощо» [37, с. 128].

Актуальним у контексті дослідження є також уточнення змісту поняття «соціальний сирота». Так, А. Галатир визначає соціальне сирітство як

соціальне явище, що характеризує особливий стан дитини, яка тимчасово або постійно перебуває поза сімейним оточенням унаслідок втрати батьків, а також дитини, яка з певних причин чи у зв'язку з власними інтересами не може залишатися в сімейному середовищі та потребує допомоги й захисту з боку держави [11, с. 11].

Українські дослідниці Л. Артюшкіна та А. Поляничко розглядають категорію «соціальні сироти» як «особливу соціально-демографічну групу дітей, які формально мають батьків, але в силу соціальних, економічних, морально-психологічних та фізичних причин фактично позбавлені батьківського піклування» [2]. У цьому визначенні акцент зроблено на комплексному характері причин виникнення соціального сирітства та багатофакторності цього явища.

Сучасна система соціальної профілактики у науковій літературі та практиці представлена як трирівнева модель, що передбачає реалізацію превентивних заходів первинної, вторинної та третинної профілактики на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Попри значну кількість наукових досліджень, у сучасних наукових розвідках усе ще недостатньо уваги приділяється теоретико-прикладним аспектам профілактики соціального сирітства як необхідної умови ефективної протидії цьому явищу. У більшості випадків дослідники зосереджуються переважно на причинах і наслідках соціального сирітства, тоді як питання розроблення комплексної системи превентивної роботи потребує подальшого наукового осмислення.

На нашу думку, пріоритетним завданням профілактики соціального сирітства є підтримка сім'ї та створення сприятливого психологічного мікроклімату в родині, що забезпечує належні умови для гармонійного розвитку дитини, формування емоційної безпеки та стабільних міжособистісних взаємин.

Поділяємо наукову позицію І. Сопівник, який одним із ключових напрямів первинної профілактики соціального сирітства вважає формування у

молоді системи сімейних цінностей. До таких цінностей дослідник відносить подружню вірність, піклування про дітей та старших членів родини, пошану до предків, взаємну любов батьків, довіру та гармонію у сімейних взаєминах, демократизм стосунків, повагу до прав дитини, відповідальність за інших членів сім'ї, здоровий спосіб життя, дотримання народних традицій, гостинність, відкритість сім'ї до суспільного життя та багатодітність [45, с. 5].

Таким чином, первинна профілактика соціального сирітства повинна бути спрямована не лише на подолання кризових явищ у сім'ї, а й на формування в молодого покоління відповідального ставлення до сімейного життя, батьківства та виховання дітей.

Отже, у межах нашого дослідження профілактику соціального сирітства будемо розуміти як комплекс соціально-педагогічних, психологічних, правових та виховних заходів, спрямованих на раннє виявлення сімейного неблагополуччя, попередження втрати дитиною батьківського піклування та створення умов для збереження дитини в біологічній родині.

На нашу думку, ефективними формами профілактики соціального сирітства можуть бути заходи, спрямовані на зміцнення сімейних зв'язків та формування позитивного родинного середовища, зокрема: спільне створення «дерева роду», проведення родинних свят і вечорів сімейного спілкування, організація «днів добрих справ», упровадження «абетки родинного виховання», проведення «днів довіри», а також інші форми соціально-педагогічної взаємодії, що сприяють розвитку сімейних цінностей та емоційної згуртованості родини.

Отже, основною метою профілактики соціального сирітства є відновлення та зміцнення порушених моральних, культурних, соціальних і міжособистісних зв'язків дитини, формування навичок конструктивного розв'язання життєвих проблем, а також виховання відповідального ставлення до майбутнього сімейного життя та батьківства.

Ключовим завданням фахівців соціальної сфери є своєчасне виявлення вразливих сімей і дітей, оцінка їхніх потреб та забезпечення доступу кожного

члена родини до необхідних соціальних послуг. Важливим аспектом такої діяльності є активне залучення сім'ї до процесу подолання власних труднощів та формування мотивації до позитивних змін.

З огляду на зазначене, особливої актуальності набуває підвищення ефективності діяльності суб'єктів соціальної роботи щодо раннього виявлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної підтримки та попередження вилучення дитини із сімейного середовища. У цьому контексті важливими напрямами залишаються розроблення комплексних соціальних послуг та впровадження інноваційних технологій соціальної роботи, орієнтованих на збереження дитини в біологічній родині.

1.2. Нормативно-правове забезпечення захисту прав дитини та підтримки сім'ї на рівні територіальної громади

У сучасних умовах соціальне сирітство постає не лише як наслідок сімейного неблагополуччя, а як комплексний соціальний індикатор, що відображає рівень ефективності державної соціальної політики, стан соціальної безпеки та спроможність суспільства забезпечити захист прав дитини. Особливої значущості проблема набуває в період війни, в умовах психологічної травматизації населення, зростання рівня бідності, послаблення виховного потенціалу сім'ї та збільшення кількості дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. У цьому контексті пріоритетним завданням сучасної соціально-педагогічної практики стає не подолання наслідків соціального сирітства, а його рання превенція через підтримку сім'ї та створення безпечного соціально-підтримуючого середовища для дитини.

Реформа децентралізації в Україні докорінно змінила архітектуру соціального захисту, перенісши центр прийняття рішень та відповідальність за добробут дітей безпосередньо на рівень територіальних громад (ТГ). Згідно з Конвенцією ООН про права дитини, забезпечення якнайкращих інтересів

дитини є безальтернативним пріоритетом №1 для будь-якої спроможної громади. Це не просто моральний орієнтир, а правовий обов'язок ОМС щодо створення безпечного та сприятливого середовища для розвитку кожної дитини на своїй території [32].

Спроможність громади сьогодні прямо корелює з її здатністю виконувати функції захисту дитинства. Аналіз судової практики, зокрема справи № 620/3802/19, демонструє жорстку позицію правосуддя: наявність служби у справах дітей (ССД) на рівні районної державної адміністрації (РДА) не звільняє ОМС від обов’язку створення власної служби. Суд прямо зобов’язав раду ОТГ створити ССД у складі виконавчих органів, підкресливши, що ігнорування цих повноважень є підставою для визнання громади неспроможною. ТГ, яка делегує ці функції району «за звичкою», фактично ставить під загрозу легітимність свого функціонування як автономної адміністративної одиниці [17].

Ефективна реалізація цих завдань можлива лише за умови глибокого розуміння законодавчого фундаменту, що визначає межі та інструменти діяльності ОМС.

Діюча система надання гарантій та соціальних пільг у державних органах України, що забезпечують формування і реалізацію державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначена Конституцією України та іншими законодавчими актами, що регулюють дані відносини у державі. Захист дитинства в Україні регулюється ієрархічною системою актів, де базові права дитини деталізуються у спеціальних законах та постановах уряду. Ключовий правовий каркас складають: Закон України «Про охорону дитинства»: Фундаментальний акт, що визначає стратегію державної політики та права дитини на сімейне виховання; Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»; Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 32, 34); Закон України «Про забезпечення

організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Фундаментальною основою цієї системи є Закон України «Про охорону дитинства», який визначає стратегічний пріоритет: право дитини на виховання в сім'ї. Згідно з цим законом, територіальна громада зобов'язана не лише захищати права дитини, а й надавати батькам допомогу у виконанні їхніх обов'язків, що є основою превенції соціального неблагополуччя.

Ключовим інструментом для органів місцевого самоврядування є Закон України «Про соціальні послуги». Він встановлює обов'язок громади забезпечити доступність та якість послуг, спрямованих на подолання складних життєвих обставин (СЖО). У контексті запобігання сирітству цей закон легітимізує такі форми роботи, як:

- Соціальний супровід сімей, що має на меті відновлення функцій родини;
- Соціальна профілактика, спрямована на запобігання виникненню кризи;
- Екстрене (кризове) втручання у випадках загрози життю та здоров'ю дитини [35].

Процедурний аспект діяльності громади регламентується Постановою Кабінету Міністрів України № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини». Цей документ визначає територіальну громаду як основний суб'єкт прийняття рішень щодо долі дитини та встановлює чіткий порядок міжвідомчої взаємодії між службами у справах дітей, центрами соціальних служб, закладами освіти та охорони здоров'я [46].

Особливе значення має Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки (реформа ДІ). Вона закріплює перехід від фінансування ліжко-місць в інтернатах до фінансування послуг для сімей у громаді. Це створює нормативне підґрунтя

для того, щоб кожна дитина, яка опинилася в групі ризику, могла отримати підтримку без вилучення з родинного середовища.

Таким чином, нормативно-правове забезпечення на сучасному етапі створює всі необхідні умови для перетворення територіальної громади на «простір безпеки» для дитини. Проте реалізація цих норм вимагає від органів місцевого самоврядування не лише формального дотримання закону, а й розробки локальних програм соціальної підтримки, які б враховували специфіку конкретної громади та потреби вразливих категорій сімей.

У сучасній архітектурі державного управління та соціального захисту територіальна громада розглядається як фундаментальний стратегічний базис, що забезпечує безпосередню реалізацію прав громадян на безпечне та стабільне життя. Як доведено у дослідженні Д. Ящук [52], саме локальний рівень є найбільш сенситивним до потреб сім'ї, що перетворює громаду з об'єкта адміністративного впливу на активного суб'єкта соціальної діяльності та превенції.

Етимологічний аналіз поняття «громада» (community) вказує на його глибоку колективну природу [48]. Попри термінологічні дискусії щодо латинських чи балтійських коренів терміна (*kopiena*), у науковій спадщині Бусела В. [8] громада трактується як стійка форма колективної організації індивідів, об'єднаних спільністю інтересів, правового статусу та цільових завдань. Концептуально важливим є підхід В. Яремчук [51], який акцентує увагу на інституційному складнику: громада – це не лише сукупність мешканців, а й мережа соціальних інститутів (шкіл, церков, адміністративних структур), що формують інфраструктурний каркас для здійснення превентивної роботи.

Еволюційний перехід від «громади за інтересами» (символічної спільноти) до «територіальної громади» як соціально-просторової одиниці зумовив появу нових характеристик суб'єктності. Ключові атрибути – спільна територія, консолідовані інтереси та чітко визначений правовий статус – визначають здатність громади до самоорганізації. Встановлено

закономірність, що в умовах української децентралізації саме територіальна громада стає легітимним середовищем, де соціальна відповідальність трансформується з декларативної форми у конкретні механізми захисту дитини та сім'ї [27].

Реформа децентралізації, ініційована після 2014 року, стала відповіддю на системну кризу соціальної сфери. Актуальність локалізації соціальних повноважень підтверджується критичними показниками: станом на початок реформ Україна посідала сьоме місце в міжнародному рейтингу бідності Bloomberg, а понад 58% громадян перебували за межею бідності [52]. За таких умов централізована модель управління виявилася неспроможною оперативно реагувати на деструктивні процеси в сім'ях, що призводило до зростання соціального сирітства.

Правосуб'єктність міської громади в нових реаліях ґрунтується на статті 140 Конституції України та положеннях Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [21]. Стратегічним орієнтиром виступила «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» (2014 р.), яка закріпила принцип добровільного об'єднання територіальних громад (ОТГ) як базису для фінансової та адміністративної автономії.

Методологічним фундаментом боротьби з соціальним сирітством є стратегія раннього виявлення сімей у СЖО. Згідно з визначенням О. Сьоміна [46], складні життєві обставини – це умови, що об'єктивно порушують життєдіяльність особи (інвалідність, хвороба, малозабезпеченість, безробіття), які вона не може подолати самостійно.

Якість превенції сьогодні регулюється впровадженням 15 державних стандартів соціальних послуг, які визначають зміст, обсяг та показники якості соціального втручання. До базового інструментарію збереження біологічної сім'ї віднесено:

- Консультування та інформування (базові послуги для швидкої орієнтації сім'ї в ресурсах громади);

- Соціальний супровід (комплексна тривала підтримка, спрямована на подолання кризових явищ);
- Соціальна профілактика (попередження виникнення негативних соціальних наслідків) [52].

Оцінюючи значущість принципів адресності, слід підкреслити, що робота у «природному середовищі» (natural environment) сім'ї дозволяє мінімізувати стигматизацію отримувачів послуг. Наближення соціальної допомоги до місця проживання створює умови для неінвазивного моніторингу та своєчасної підтримки, що радикально знижує ризик вилучення дитини з родини. Цей функціонал реалізується через спеціалізовану інституційну мережу громади.

Інституціалізація превентивної діяльності на локальному рівні базується на моделі «єдиного вікна», що реалізується через Центри надання соціальних послуг. Така структура дозволяє дебюрократизувати процес отримання допомоги та інтегрувати зусилля різних відомств. Відповідно до концепції соціального партнерства, взаємодія здійснюється в межах трикутника «держава – громада – центри». У цій моделі держава виконує регуляторну та фінансову функції, громада виступає замовником та організатором процесу, а центри – безпосередніми виконавцями послуг [46].

Ефективність моделі визначається суворим дотриманням нормативів кадрового забезпечення:

- 1 фахівець із соціальної роботи на 1 тисячу мешканців;
- 1 спеціаліст із захисту прав дітей на 2 тисячі дитячого населення.

Роль фахівця із соціальної роботи в міській громаді має поліваленту природу. Він діє як «кейс-менеджер», координуючи зусилля всіх суб'єктів – від релігійних громад до державних органів. Його діяльність не обмежується лише наданням послуги, а включає оцінку потреб, планування втручання та моніторинг результатів. Професійна компетентність таких кадрів є ключовим чинником успішності децентралізованої системи соціального захисту [44, с. 75].

Сучасна парадигма соціальної роботи в громаді маркує перехід від патерналістської (державної) моделі, що базувалася на контролі та реактивному втручанні, до гуманістичної (громадської) моделі, орієнтованої на наснаження та проактивну підтримку сім'ї.

Науково обґрунтованими підходами до превенції (за О. Дашківською, С. Стедбмах, К. Максименко) є:

- Холістичний підхід: розгляд отримувача послуг як цілісної особистості у всій сукупності його потреб;
- Парадигма неперервного догляду: забезпечення підтримки протягом усього періоду вразливості;
- Деінституалізація: пріоритет сімейного виховання та реінтеграція дитини в громаду;
- Дестигматизація: руйнування соціальних стереотипів щодо сімей у СЖО [14, с. 55].

Етичний фундамент діяльності фахівців у громаді складають принципи, що базуються на засадах соціальної справедливості та гуманізму:

- Чесність та право на достовірну інформацію: відкритість та прозорість процесу підтримки;
- Конфіденційність: безумовна повага до приватного життя та персональних даних родини;
- Рівний доступ: відсутність дискримінації при наданні ресурсів та послуг;
- Соціальна справедливість: рівномірний розподіл благ та захист прав вразливих груп.

Отже, трансформація міської громади у повноцінного суб'єкта превенції соціального сирітства через зміну фокусу з «нагляду» на «наснаження» є визначальною умовою зміцнення інституту сім'ї в сучасній Україні [14, с. 57].

Соціально-педагогічна робота щодо превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста – це системне утворення, вид професійної діяльності спрямованої на випередження розвитку ситуацій

сімейного неблагополуччя і запобігання причин, провокуючих виникнення явища соціального сирітства, шляхом створення соціально-підтримуючого середовища сім'ї та дитини (окремої особистості) групи ризику по соціальному сирітству в межах міської територіальної громади через організацію освітніх (просвітницьких), виховних, соціально-психологічних, рекреаційних, соціальноправових, соціально-побутових умов та активізацію взаємодії суб'єктів громади, залучення до цього процесу, з одного боку, ресурсів громадських і державних інституцій, а з іншого – внутрішніх ресурсів самої сім'ї та особистості [25].

Системна організація превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста, за Л. Кальченко, передбачає використання системного підходу, основним змістом якого є розгляд соціально-педагогічної роботи щодо попередження соціального сирітства як цілісної множини компонентів (елементів) в сукупності відношень і зв'язків між ними. Серед структурних компонентів системи соціально-педагогічної роботи щодо превенції соціального сирітства на рівні територіальної громади міста ми виділяємо:

• цільовий, що визначає мету соціально-педагогічної превенції соціального сирітства: створення соціально-підтримуючого середовища сім'ї та дитини (окремої особистості групи ризику по соціальному сирітству) в межах міської громади, шляхом організації освітніх (просвітницьких), виховних, соціально-психологічних, рекреаційних, соціально-правових, соціальнопобутових умов, що сприяють активізації взаємодії суб'єктів громади і сім'ї (окремої особистості групи ризику по соціальному сирітству) з метою випередження розвитку ситуації сімейного неблагополуччя, запобігання причин провокуючих виникнення явища соціального сирітства через залучення ресурсів суб'єктів громади і держави, сім'ї та особистості;

• об'єкт-суб'єктний, що включає основних учасників соціально-педагогічної діяльності щодо превенції соціального сирітства: об'єктом виступають – сім'ї з дітьми, підлітки, молодь, яка не перебуває у шлюбі;

одинокі матері та сім'ї груп ризику по соціальному сирітству з моменту вагітності й народження дитини; діти, які опинилися у складній життєвій ситуації, та їх сім'ї; діти, які залишилися без піклування батьків та прийомні сім'ї, в яких виховуються діти-сироти; колишні вихованці інтернатних закладів та прийомних сімей віком до 23 років. Суб'єктом є: територіальні спільноти соціальних педагогів, соціальних працівників, фахівців закладів соціально-педагогічної підтримки сімей та дітей; недержавні організації: благодійні фонди, товариства, громадські об'єднання, приватні соціальні служби, відділення міжнародних організацій, групи спеціалізованої допомоги; релігійні конфесії; органи виконавчої влади, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центри соціально-психологічної допомоги дітям, кризові центри, центри матері та дитини, жіночі консультації, центри зайнятості, вищі навчальні заклади різних рівнів акредитації; професійнотехнічні та загальноосвітні заклади; волонтери та інші представники міської громади;

• середовищний, який об'єднує суб'єктів громади міста (державні та недержавні інституції) на основі взаємодії, утворюючи соціально-підтримуюче середовище навколо сім'ї та дитини (окремої особистості) групи ризику по соціальному сирітству в межах міської громади;

• ресурсний, який включає використання і поєднання внутрішніх ресурсів (індивідуального потенціалу) особистості, сім'ї та зовнішніх ресурсів (освітнього, виховного, соціально-психологічного, рекреаційного, соціально-правового, соціально-побутового потенціалу) суб'єктів громади у процесі попередження соціального сирітства [25].

Отже, в умовах сучасних суспільних трансформацій територіальна громада виступає ключовим суб'єктом превенції соціального сирітства, оскільки саме локальний рівень забезпечує можливість раннього виявлення сімейного неблагополуччя, надання комплексних соціальних послуг та створення соціально-підтримуючого середовища для дитини і сім'ї.

РОЗДІЛ 2
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В УМОВАХ ГРОМАДИ

2.1. Аналіз сучасного стану соціального захисту дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування

Одним із завдань нашого дослідження є аналіз стану готовності суб'єктів територіальної громади міста щодо попередження соціального сирітства та розкриття потенціалу сусідських громад щодо здійснення превенції соціального сирітства, адже саме підготовка основних суб'єктів до здійснення превентивно-профілактичної роботи щодо соціального сирітства, рівень їх готовності виступає важливим критерієм ефективності досліджуваної діяльності та результативності впровадження системи соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у ТГ.

Розв'язання означених завдань відбувалося на базі Служби у справах дітей Уманської райдержадміністрації Черкаської області. Загальна вибіркова сукупність учасників експерименту, відповідно до поставлених на цьому етапі завдань дослідження, складалась із двох вибірок: І вибірку – склали 37 представників фахової спільноти: соціальні педагоги, практичні психологи, педагоги (класні керівники, вчителі-предметники, педагоги-вихователі), адміністрація ЗЗСО, ЗДО, викладачі ЗВО, фахівці соціальної роботи, соціальні працівники, представники державних органів влади і місцевого самоврядування, недержавних організацій, студенти-волонтери, з яких 8 виступили у ролі експертів.

Першим кроком пошуково-аналітичного етапу дослідно-експериментальної роботи став аналіз наявного стану готовності суб'єктів територіальної громади міста до розв'язання проблеми соціального сирітства, який засвідчив, що не дивлячись на суттєві позитивні зміни у законодавстві

України у сфері захисту сімей та прав дітей, розпочаті процеси децентралізації влади і системи соціальних послуг на рівні територіальних громад, деінституціалізації та реінтеграції дитинства, на сьогодні все ще спостерігається постійне запізнення дій при роботі з сім'єю, дітьми; відсутність організаційно-методичних системних підходів щодо реалізації суб'єктами громади міста превентивної практики, як в діяльності установ, так і в підготовці кадрів, де простежуються низькі показники знань, умінь та навичок, що безпосередньо стосуються системно-комплексної організації процесу превенції соціального сирітства в умовах ТГ. Основні зусилля фахівців державних установ спрямовані на різні форми корекції: соціальну, медичну, педагогічну тощо, що є малопродуктивним і витратним в усіх відношеннях. Характер державних програм, здебільшого, змістовно орієнтований на подолання наслідків безвідповідального батьківства при декларуванні превентивних стратегій у соціальній політиці. Подекуди все ще зберігається відомча обмеженість і міжвідомча/міжсекторна роз'єднаність; існує об'єктивна зацікавленість як відомств, так і їх інститутів на місцях, у монополізації, недопущення до своєї професійної діяльності, а тим самим і до фінансових потоків, конкурентних громадських ініціатив щодо захисту сім'ї та дитинства, що є згубним для вирішення справи.

Основними критеріями здійснення превентивно-профілактичної діяльності щодо соціального сирітства в умовах територіальної громади міста нами виокремлено теоретична, практична і психологічна готовність.

Для проведення діагностики рівня готовності основних суб'єктів громади міста до превентивно-профілактичної роботи щодо соціального сирітства в умовах ТГ, нами був сформований комплекс діагностичних методик, що включав: 1) анкету для визначення рівня підготовки основних суб'єктів ТГ до здійснення превенції соціального сирітства (див. Додаток А). 2) Анкету на з'ясування рівня професійної готовності основних суб'єктів територіальної громади міста щодо формування усвідомленого батьківства

молоді (Додаток В); 3) методика «Оцінки комунікативних і організаторських схильностей – КОС»

Показниками теоретичної готовності основних суб'єктів ТГ до здійснення превенції соціального сирітства є:

- ✓ знання про сутність, зміст, загальні особливості організації соціально педагогічної роботи з сім'ями, дітьми, молоддю у територіальній громаді;
- ✓ знання про особливості організації, сутність і зміст, форми, методи, технології превенції соціального сирітства в умовах ТГ
- ✓ знання нормативно-правової бази організації соціальної роботи з вразливими категоріями сімей та дітей, молоддю;
- ✓ знання нормативно-правової бази організації та розвитку територіальних громад і послуг превенції в них.

Аналіз отриманих результатів свідчить про те, що рівень знань основних суб'єктів про сутність, зміст, загальні особливості організації соціально-педагогічної роботи з сім'ями, дітьми, молоддю у ТГ, а також нормативно-правового забезпечення цього процесу є вищим ніж рівень наявних знань щодо особливостей організації, сутності, змісту, форм, методів, технологій превенції соціального сирітства в умовах ТГ, нормативно-правової бази організації та розвитку територіальних громад і послуг превенції в них.

До показників практичної готовності основних суб'єктів ТГ до здійснення превенції соціального сирітства нами віднесено:

- ✓ уміння та навички оцінки потреб дитини та її сім'ї, аналізу складних життєвих обставин та прогнозування системи взаємодії з сім'єю щодо локалізації ризиків виникнення випадків соціального сирітства;
- ✓ уміння та навички проєктування системи взаємодії з різними типами сімей з дітьми і молоддю щодо превенції соціального сирітства;
- ✓ уміння та навички налагодження міжвідомчої / міжсекторної взаємодії з різними суб'єктами превенції соціального сирітства в умовах міської громади;

- ✓ уміння та навички підбору оптимальних форм і методів, технологій превентивно профілактичної роботи з сім'ями, дітьми і молоддю у ТГ;
- ✓ уміння та навички активізації суб'єктів громади щодо організації превентивного (соціально-підтримуючого) середовища сімей з дітьми, молоді в умовах ТГ.

Аналізуючи отримані дані за рівнем практичної готовності основних суб'єктів ТГ щодо здійснення превенції соціального сирітства, можемо зазначити, що рівень практичних умінь та навичок основних суб'єктів превенції соціального сирітства у ТГ є нижчим від теоретичного рівня їх готовності, що свідчить про необхідність у подальшому приділити більше уваги саме розвитку практичних навичок суб'єктів щодо превенції соціального сирітства у ТГ, адже від їх сформованості залежить результативність превентивно-профілактичної роботи в цілому. Маємо припущення, що отримані результати знаходяться також у прямій залежності і від стажу, досвіду роботи представників фахової спільноти у сфері здійснення відповідної діяльності.

До показників психологічної готовності основних суб'єктів ТГ до здійснення превенції соціального сирітства нами віднесено:

- ✓ суб'єктна (активна) позиція щодо організації, виконання і регулювання власної діяльності з превенції соціального сирітства у ТГ;
- ✓ сформованість психологічної настанови на позитивне сприймання власної діяльності та готовність комунікувати з різними типами сімей, дітей, молоді у процесі превенції;
- ✓ наявність рефлексивної культури у суб'єктів, їх готовність до самопізнання, самооцінки та саморозвитку.

Характеризуючи отримані в ході первинної діагностики результати рівня психологічної готовності основних суб'єктів ТГ щодо здійснення превентивно профілактичної роботи із соціального сирітства, маємо констатувати, що більшість респондентів фахової спільноти є психологічно

зрілими і усвідомлюють важливість превентивних дій, це підтверджується даними загального сумарного показника психологічної готовності високого рівня, що свідчить про соціальну активність й ініціативу представників фахової спільноти щодо запровадження системних змін у підходах до роботи з сім'ями з дітьми, молоддю, громадою.

Разом з тим, отримані діагностичні дані згідно ІІ блоку Анкети для визначення рівня готовності основних суб'єктів через професійну саморефлексію (Додаток А), де їм пропонувалося висловити власні позиції щодо проблемних місць в їх підготовці і професійній діяльності, відповідно до кожного з рівнів готовності із здійснення превенції соціального сирітства у ТГ, дозволяють констатувати, що серед основних професійних складностей у власній підготовці і реалізації професійних завдань, які найчастіше відмічали і обґрунтовували у своїх відповідях представники фахової спільноти, є:

– у зв'язку із поступовою зміною підходів у соціальній роботі з сім'ями, дітьми, молоддю, громадою – від «задоволення потреб» до «забезпечення прав людини і створення умов, акумуляції ресурсів середовища і клієнта для цього», побудови взаємодії між фахівцем і отримувачем послуг на засадах партнерства, 85,4% опитаних респондентів зазначили про недостатнє знання нових форм, методів, технологій як соціальної роботи з дітьми, сім'ями, молоддю, громадою, так і безпосередньо превенції соціального сирітства в умовах ТГ та майже відсутність практичного досвіду щодо їх реалізації;

– професійне вигорання і брак супервізії, як інструменту психологічної і професійної підтримки та професійного розвитку, що передбачав би комплекс заходів із навчально-методичного супроводу працівників закладів соціальної сфери в умовах розпочатих реформ децентралізації соціальних послуг, деінституціалізації системи догляду і захисту дітей, реінтеграції дитинства, соціальної політики утворення і розбудови територіальних громад, стрімкого оновлення нормативно-правової бази і постійне ознайомлення з нею;

– невмотивованість самих соціальних працівників якісно надавати соціальні послуги, про це заявили більше половини респондентів, пояснюючи це професійним перевантаженням і неможливістю охопити всіх клієнтів на закріпленій за кожним соціальним працівником території, віддаленістю соціальних працівників від місця проживання клієнта і незабезпеченістю їх транспортом (погане транспортне сполучення), соціальні іміджеві питання професійного статусу у державі, матеріально економічна складова оцінки праці і організації соціальної роботи тощо.

Отже, отримані результати констатувального етапу соціально-педагогічного експерименту виступатимуть своєрідним орієнтиром прогностичної роботи у процесі моделювання системи соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства в умовах ТГ, в частині одного з напрямів її реалізації – підготовки фахівців до превентивно-профілактичної роботи з сім'єю, дітьми, молоддю у ТГ, що буде розкрито в наступних розділах дисертаційної роботи.

Розкриваючи наступне завдання підрозділу щодо з'ясування існуючого потенціалу суб'єктів територіальної громади міста з попередження соціального сирітства передбачалось проведення діагностики локальних спільнот Умані.

Аналізуючи отримані в процесі діагностики результати опитування жителів, щодо першого питання («Чи маєте Ви (Ваша родина) складності, проблеми не матеріального характеру, які потребують сторонньої допомоги у їх вирішенні?»), варто відмітити, що 65,8% жителів мають не матеріальні проблеми «хронічного» характеру. Серед ключових складностей переважає група психолого-педагогічних проблем, що торкається комунікації між членами сімей, мікроклімату сім'ї, наявності агресії, випадків насильства, адиктивної поведінки, інше. Що можна пояснити не лише матеріально-економічними труднощами, а й недостатнім рівнем розвитку асертивних навичок (переважає пасивність або агресія), відсутністю мотивації на самоосвіту, поінформованості щодо правильності розв'язання проблем,

браком часу на спілкування, інше. Фактично 20,7% опитаних періодично стикаються із такого роду проблемами, але мають ситуативний особистісний ресурс (знання, поінформованість) щодо їх вирішення і лише 13,5% респондентів можна вважати резистентними до подібних життєвих випадків і спроможними їх долати самостійно. Що характерно для останніх двох показників, то це є переважно респонденти, які мають вищу гуманітарну освіту, а також достатньо тривалий досвід сімейного життя і виховання дітей.

Друге питання опитування («Чи знаєте Ви куди (до якої установи, служби, соціального закладу, органу) і до кого саме Ви можете звернутися за підтримкою, допомогою у вирішенні названих проблем?») було спрямоване на виявлення рівня обізнаності жителів експериментальних мікрорайонів щодо існуючої мережі соціально-підтримуючих закладів територіальної громади міста (мікрорайону), що надають превентивні послуги, і куди б вони могли звернутися за підтримкою, допомогою. Але, на жаль, результати показали, що: 77,6% жителів фактично не знають де саме вони можуть отримати кваліфіковану допомогу у вирішенні проблем не соціально-економічного характеру. 10,4% опитаних лише частково володіють цією інформацією і змогли назвати серед таких соціальних закладів, служб, установ, органів, фахівців: центри соціального захисту; шкільних психологів, соціальних педагогів, класних керівників, адміністрацію школи; громадські (світські й релігійні) організації; фахівців служб у справах дітей, юридичних відділів органів місцевої влади; органи національної поліції (послідовність вказано відповідно до частоти отриманих варіантів відповідей). Все це свідчить про недостатність поінформованості жителів мікрорайонів про осередки соціально-педагогічної і психологічної підтримки та допомоги, в разі виникнення подібних проблем, відсутність знань про те, які саме установи, служби, центри, фахівці зможуть надати допомогу, де такі служби, заклади розташовані.

За результатами відповідей на третє питання, метою якого було з’ясування ступеню обізнаності щодо один одного представниками сусідських

громад і налагодженості комунікативних зв'язків між ними, практично 59,95% жителів знають більшість своїх сусідів і 10,92% частково знають лише в обличчя, але не спілкуються. 29,13% – не знають хто живе з ними поруч і не цікавляться. Аналізуючи отримані результати, ми прийшли до висновку, що ступінь обізнаності та міцність комунікативних зв'язків між членами сусідських громад мікрорайонів залежить від тривалості проживання на одному місці (чим довше проживають поруч, тим краще знають), від наявності спільних справ та інтересів (облаштування території, спільні урочистості, святкування, товаришування дітей, тощо), від особистісних властивостей особистості (розвиток комунікабельності). Саме тому, задля активізації ресурсів самодопомоги сусідських громад важливим є об'єднання жителів навколо спільних справ і проблем, формування спільних інтересів, розвиток соціальних і комунікативних зв'язків.

Для з'ясування превентивного потенціалу громади міста, її активізації у справі превенції соціального сирітства, важливими показниками є результати відповідей на сьоме питання опитування, яке фактично відображає, на наш погляд, достатньо високий потенціал соціальної емпатії жителів громади 66,96% розкриває перспективу формування і розвитку активності громадян, при системній і цілеспрямованій організації комунікації із цією категорією жителів.

Аналізуючи результати опитавання, анкетування, бесід ми дійшли висновків, що явище соціального сирітства стало негативним відображенням українського сьогодення, а його попередження (превенція) та подолання потребує об'єднання зусиль держави і суспільства, ініціативності громадян та активної діяльності територіальних громад у реалізації соціальних програм спрямованих на вирішення даної проблеми.

Діагностика й аналіз існуючого стану готовності основних суб'єктів територіальної громади міста до попередження соціального сирітства, на констатувальному етапі дослідження, засвідчили проблемні зони у підготовці представників фахової спільноти ТГ до реалізації превентивно-

профілактичної роботи, та дозволили констатувати, що за рівнем теоретичної готовності 38,5% респондентів мають низький показник рівня теоретичної готовності, високий (7,7%) і середній (53,8%) рівні теоретичної готовності. За рівнем практичної готовності узагальнений показник низького рівня готовності дорівнює 53,8%, високого та середнього сумарно – 46,2%. Що ж до психологічного рівня готовності, було встановлено, що 73,1% респондентів мають низькі показники психологічної готовності до реалізації означеної діяльності.

У ході професійної рефлексії фахівців щодо власної готовності до здійснення превенції соціального сирітства у ТГ було також встановлено, що 85,4% опитаних респондентів зазначають про недостатність знань щодо нових форм, методів, технологій як соціальної роботи з дітьми, сім'ями, молоддю, громадою, так і безпосередньо превенції соціального сирітства в умовах ТГ та майже відсутність практичного досвіду щодо їх реалізації. 92,7% опитаних фахівців заявили про брак супервізії, як інструменту психологічної і професійної підтримки та професійного розвитку, яка передбачала б комплекс заходів із навчально-методичного супроводу працівників закладів соціальної сфери в умовах розпочатих реформ децентралізації соціальних послуг, деінституціалізації системи догляду і захисту дітей, реінтеграції дитинства, соціальної політики утворення і розбудови територіальних громад, стрімкого оновлення нормативно-правової бази тощо, а також потребу у допомозі щодо подолання ознак професійного вигорання. 88,32% респондентів заявили про власну невмотивованість якісно надавати соціальні послуги через професійне перевантаження і неможливість охопити всіх клієнтів на закріпленій за кожним соціальним працівником території, віддаленість соціальних працівників від місця проживання клієнта і незабезпеченість їх транспортом (погане транспортне сполучення), соціальні іміджеві питання професійного статусу, матеріально економічна складова оплати праці тощо.

Аналіз потенціалу сусідських громад мікрорайонів міст пілотних громад щодо їх активізації у справі превенції соціального сирітства, показав, що

77,6% жителів експериментальних громад фактично не знають де саме вони можуть отримати кваліфіковану допомогу у вирішенні проблем не соціально-економічного характеру. 67% представників громад мають достатньо високий потенціал соціальної емпатії і, в разі звернення сусідів до них, готові надати певну допомогу, але не ініціюючи її самостійно. Цей показник розкриває перспективу формування і розвитку соціальної активності громадян, при системній і цілеспрямованій організації комунікації із цією категорією жителів. Отже, отримані в ході діагностики результати стануть орієнтиром для розроблення ефективних шляхів удосконалення

2.2. Удосконалення діяльності територіальної громади щодо формування відповідального батьківства та зміцнення сімейного потенціалу

Удосконалення діяльності територіальної громади у напрямі формування відповідального батьківства та зміцнення сімейного потенціалу зумовило необхідність організації системної роботи щодо розвитку навичок усвідомленого батьківства серед молоді, а також підготовки фахівців ТГ до здійснення відповідної діяльності та ефективної взаємодії з молодіжним середовищем.

З цією метою нами розроблено програму тренінгового курсу «Усвідомлене батьківство як умова сімейного благополуччя» , яка містить 16 занять. Метою тренінгового курсу є формування у молоді усвідомленого ставлення до зачаття, народження та виховання дитини через формування когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів батьківства, а також формування особистісної позиції молоді щодо виконання соціальної ролі батьків та створення сприятливих умов для гармонійного розвитку дитини в сім'ї.

Розроблена програма тренінгового курсу «Усвідомлене батьківство як умова сімейного благополуччя» характеризується комплексністю та

практичною спрямованістю, оскільки охоплює когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти підготовки молоді до виконання батьківської ролі. Тематика занять спрямована на формування у молоді навичок конструктивної комунікації, гендерного партнерства, емоційної відповідальності, ненасильницького виховання дітей, збереження репродуктивного здоров'я та розвитку сімейних цінностей. Особливої актуальності в сучасних умовах набувають теми психологічної підтримки сім'ї, профілактики конфліктів, розвитку резильєнтності молодих батьків та формування безпечного сімейного середовища для дитини.

Заняття 1. «Усвідомлене батьківство як життєва цінність особистості». Метою заняття є ознайомлення молоді зі змістом, завданнями та основними напрямами тренінгового курсу, визначення очікувань учасників і формування позитивної мотивації до подальшої взаємодії. Особлива увага приділяється утвердженню цінності батьківства як важливої складової особистісного розвитку, а також формуванню відповідального ставлення до майбутньої батьківської ролі через усвідомлення функцій, обов'язків і моральної відповідальності батьків щодо сім'ї та дитини.

Заняття 2. «Репродуктивне здоров'я як передумова відповідального батьківства». Метою заняття є підвищення рівня обізнаності молоді щодо сучасного стану репродуктивного здоров'я в Україні та чинників, які впливають на його збереження. Заняття спрямоване на формування відповідальної репродуктивної поведінки, розвитку контрацептивної культури, усвідомленого ставлення до планування сім'ї та підготовки до народження здорової дитини, а також виховання відповідальності за майбутнє батьківство.

Заняття 3. «Благополучна сім'я як основа усвідомленого батьківства». Метою заняття є формування у молоді уявлень про основи гармонійного сімейного життя, особливості вибору шлюбного партнера та пріоритети партнерської взаємодії у подружжі. У межах заняття розкриваються критерії благополучної сім'ї та чинники створення позитивного психологічного

клімату в родині. Значна увага приділяється усвідомленню ролі дитини в сім'ї, формуванню позитивної мотивації до народження та виховання дітей, а також розвитку відповідального ставлення до виконання батьківських обов'язків.

Заняття 4. «Правові засади усвідомленого батьківства». Метою заняття є ознайомлення учасників із базовими правовими аспектами батьківства та правами дитини. У процесі роботи розкривається взаємозв'язок між правами дітей, відповідальністю батьків та їхніми обов'язками щодо забезпечення належних умов життя й розвитку дитини. Також учасники отримують інформацію про юридичну відповідальність за неналежне виконання батьківських функцій і прояви жорстокого поводження з дітьми.

Заняття 5. «Розвиток дитини від зачаття до повноліття: умови гармонійного становлення особистості». Метою заняття є ознайомлення молоді з особливостями пренатального та вікового психофізіологічного розвитку дитини від народження до 18 років. Заняття спрямоване на формування розуміння важливості створення сприятливих умов для повноцінного розвитку дитини, зокрема фізичних, психологічних, соціальних і духовних. Окрема увага приділяється впливу сімейного та соціального оточення на розвиток особистості дитини на різних вікових етапах.

Заняття 6. «Стилі батьківської поведінки». Метою заняття є ознайомлення молоді з основними стилями батьківського виховання та їх впливом на формування особистості дитини. У процесі заняття учасники аналізують особливості різних моделей батьківської поведінки, визначають їхні переваги й недоліки, а також усвідомлюють значення демократичного (авторитетного) стилю взаємодії як найбільш ефективного для гармонійного розвитку дитини та побудови позитивних сімейних стосунків.

Заняття 7. «Гендерна рівність батьків у вихованні дитини». Метою заняття є формування уявлень про партнерську модель батьківства та рівноправну участь матері й батька у вихованні дитини. Учасники ознайомлюються зі специфікою батьківських ролей у сім'ї, значенням спільної відповідальності за розвиток і благополуччя дитини, а також відпрацьовують

навички конструктивної взаємодії та справедливого розподілу сімейних обов'язків.

Заняття 8. «Конструктивне вирішення конфліктів як умова сімейного благополуччя». Метою заняття є формування в молоді навичок конструктивного розв'язання сімейних конфліктів і профілактики деструктивної взаємодії в родині. У межах заняття розкриваються сутність конфліктів, їх види та причини виникнення, аналізуються особливості поведінки чоловіків і жінок у конфліктних ситуаціях. Практична частина передбачає моделювання сімейних конфліктів, пошук ефективних способів їх розв'язання та вироблення алгоритму конструктивної комунікації у кризових ситуаціях.

Заняття 9. «Ефективне спілкування як основа гармонійних сімейних взаємин». Метою заняття є формування у молоді навичок конструктивної комунікації у сімейному середовищі та усвідомлення значення батьківського спілкування у розвитку дитини. Учасники ознайомлюються з особливостями міжособистісної взаємодії, впливом позицій співрозмовників на процес комунікації та основними зонами спілкування. Практична частина спрямована на розвиток навичок активного слухання, використання «Я-висловлювань», формування вмінь підтримки, схвалення та встановлення позитивного емоційного контакту з дитиною. Заняття також сприяє усвідомленню проблемних аспектів взаємодії та розвитку навичок прогнозування поведінки у процесі сімейного спілкування.

Заняття 10. «Прояв батьківської любові як основа емоційного благополуччя дитини». Метою заняття є ознайомлення молоді зі способами вираження батьківської любові та формування навичок побудови позитивних взаємин із дитиною. Учасники опановують концепцію «п'яти мов любові» у взаємодії батьків і дітей, зокрема значення слів підтримки, спільного часу, допомоги, подарунків і фізичного контакту. Значна увага приділяється формуванню емоційної близькості, підтримці самооцінки дитини, розвитку

позитивного виховного впливу та створенню атмосфери психологічної безпеки в сім'ї.

Заняття 11. «Похвала та покарання як засоби сімейного виховання». Метою заняття є формування уявлень про роль заохочення та покарання у виховному процесі, їх педагогічну доцільність і вплив на розвиток особистості дитини. Учасники ознайомлюються з історичними та сучасними підходами до використання методів виховання, аналізують види й форми похвали та покарання, умови їх ефективного застосування, а також можливі наслідки для емоційного та психічного розвитку дитини. Практична складова заняття спрямована на відпрацювання конструктивних способів реагування на небажану поведінку дитини без застосування насильницьких методів виховання.

Заняття 12. «Сімейні традиції як основа згуртованої родини». Метою заняття є ознайомлення молоді з традиціями сімейного виховання та їх значенням у формуванні стабільних і гармонійних родинних взаємин. Учасники отримують знання про роль сімейних правил, звичаїв і культурних практик у розвитку дитини та зміцненні сімейної єдності. Особлива увага приділяється збереженню позитивного досвіду батьківської сім'ї, організації змістовного сімейного дозвілля, розвитку навичок планування спільного часу та врахування потреб усіх членів родини.

Заняття 13. «Гра в житті дитини: навчаємося взаємодіяти через гру». Метою заняття є формування у молоді уявлень про значення гри як провідного засобу розвитку дитини. Учасники ознайомлюються з роллю розвивального середовища, впливом гри на емоційний, творчий та пізнавальний розвиток дітей, а також значенням іграшок у процесі соціалізації дитини. Практична частина заняття спрямована на розвиток умінь добирати матеріали для гармонійного розвитку дитини, організовувати спільну діяльність і створювати позитивний емоційний простір у сім'ї.

Заняття 14. «Турбота про себе як складова відповідального батьківства». Метою заняття є формування у майбутніх батьків усвідомлення

важливості особистісного розвитку, психологічного благополуччя та емоційної стійкості у процесі виконання батьківської ролі. Учасники навчаються поєднувати батьківство, професійну діяльність і особисте життя, а також опановують навички самопідтримки та емоційного самозбереження. Окрема увага приділяється ознайомленню з ресурсами територіальної громади, які можуть бути залучені для підтримки сім'ї та виховання дитини.

Заняття 15. «Я – майбутній батько, я – майбутня мати». Метою заняття є формування у молоді цілісного уявлення про відповідальне батьківство та особистісні якості, необхідні для виконання батьківських функцій. Учасники аналізують образ сучасних батьків, визначають основні компетентності, знання й навички, необхідні для гармонійного виховання дитини, а також співвідносять ідеальні моделі батьківства з власними життєвими установками та можливостями саморозвитку.

Заняття 16. Підсумкове заняття. Метою заняття є узагальнення результатів тренінгового курсу, аналіз отриманого досвіду та закріплення сформованих знань і навичок. Учасники мають можливість оцінити власні досягнення, визначити питання, які потребують подальшого опрацювання, а також окреслити перспективи подальшої участі у програмі підтримки та розвитку усвідомленого батьківства «Батьківство в радість!».

Для фахівців Служби у справах дітей Уманської райдержадміністрації нами розроблено тренінговий курс «Територіальна громада як осередок формування усвідомленого батьківства молоді». Тренінговий курс для спеціалістів орієнтований на впровадження міждисциплінарного підходу, розвиток соціального партнерства між освітніми, медичними, соціальними установами та громадськими організаціями, а також використання сучасних соціально-педагогічних технологій у роботі з молоддю. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям community-based social work та дозволяє розглядати громаду як активний ресурс підтримки сім'ї, профілактики соціального сирітства та забезпечення благополуччя дитини.

Основою тренінгового курсу «Територіальна громада як осередок формування усвідомленого батьківства молоді» стали адаптовані навчально-методичні модулі, розроблені Тренерською студією Християнського дитячого фонду в межах соціальних проєктів «Соціальна освіта в Україні» та «Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям у громаді». Зміст курсу інтегрує такі тематичні напрями, як: «Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення потенціалу громади», «Основи батьківської компетентності», «Збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я підлітків і молоді: потенціал громади», «Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями», «Організація партнерства у місцевих громадах» та «Технології активізації громади». Використання зазначених модулів дало змогу поєднати сучасні соціально-педагогічні підходи, практикоорієнтовані методики та механізми міжвідомчої взаємодії у процесі формування усвідомленого батьківства молоді в умовах територіальної громади.

Тренінговий курс охоплює дванадцять тематичних модулів, кожен із яких спрямований на розкриття окремих аспектів формування усвідомленого батьківства молоді в умовах територіальної громади та визначення ефективних соціально-педагогічних механізмів їх практичного вирішення. Тематика курсу поєднує теоретичне осмислення проблеми відповідального батьківства з технологічними підходами до організації профілактичної, просвітницької та соціально-педагогічної роботи з молоддю.

Тема 1. «Сучасні підходи до формування усвідомленого батьківства молоді як умови попередження соціального сирітства». Метою теми було розкриття сутності понять «батьківство» та «усвідомлене батьківство», визначення їх структурних компонентів і соціально-педагогічного значення в сучасних умовах. У межах теми здійснювався аналіз тенденцій репродуктивної поведінки молоді, особливостей планування сім'ї та ставлення молодого покоління до народження й виховання дітей. Значна увага приділялася профілактичному потенціалу соціально-педагогічної діяльності у

запобіганні небажаній вагітності, соціальному сирітству, жорстокому поводженню з дітьми та поширенню кризових форм сімейного життя. Також розглядалися нормативно-правові засади формування усвідомленого батьківства та підвищення професійної компетентності фахівців щодо впровадження сучасних підходів до роботи з молоддю. Особливий акцент було зроблено на усвідомленому батьківстві як важливій умові гармонійного розвитку дитини та зміцнення сімейного потенціалу громади.

Тема 2. «Роль і можливості територіальної громади у формуванні усвідомленого батьківства молоді». Тема була спрямована на розкриття сутності понять «громада» та «територіальна громада», аналіз їх основних соціальних характеристик і ресурсного потенціалу у сфері підтримки сім'ї та молоді. Учасники ознайомлювалися з роллю територіальної громади у формуванні культури відповідального батьківства, механізмами поширення сімейних цінностей та організації соціально-педагогічної підтримки молоді. Значна увага приділялася методам виявлення проблем у сфері батьківства на рівні громади, а також технологіям мобілізації місцевих ресурсів і залучення різних суб'єктів громади до процесу надання соціальних послуг, спрямованих на підтримку молодих сімей і профілактику соціального сирітства.

Тема 3. «Особливості формування усвідомленого батьківства молоді різними суб'єктами територіальної громади». Метою теми було визначення ролі основних суб'єктів територіальної громади у процесі формування усвідомленого батьківства молоді, а також аналіз їхніх функцій, ресурсів і напрямів соціально-педагогічної діяльності. У межах теми розглядалися можливості закладів освіти, установ соціально-педагогічного спрямування та неурядових організацій щодо реалізації профілактичної, просвітницької та консультативної роботи з молоддю. Особлива увага приділялася координації діяльності різних соціальних інституцій у питаннях підтримки сім'ї, розвитку відповідального батьківства та профілактики соціального сирітства.

Тема 4. «Взаємодія державних і громадських інституцій у формуванні усвідомленого батьківства молоді: переваги мультидисциплінарного

підходу». Тема була спрямована на розкриття особливостей співпраці державних соціальних служб і громадських організацій у сфері формування усвідомленого батьківства молоді. Учасники ознайомлювалися з перевагами партнерської взаємодії для державного та громадського секторів, основними типами співробітництва між соціальними інституціями, а також значенням соціального партнерства у вирішенні актуальних проблем молоді на рівні громади. Значна увага приділялася мультидисциплінарному підходу як ефективному механізму об'єднання ресурсів різних фахівців задля підвищення результативності соціально-педагогічної діяльності та забезпечення комплексної підтримки молодих сімей.

Тема 5. «Сучасні інтерактивні та традиційні соціально-педагогічні технології формування усвідомленого батьківства молоді». Метою теми було ознайомлення фахівців із сучасними технологіями формування усвідомленого батьківства молоді в межах соціально-профілактичної діяльності. У процесі роботи аналізувалися інтерактивні та традиційні форми соціально-педагогічної роботи, їх зміст, завдання та умови ефективного застосування. Особлива увага приділялася соціально-просвітницькому тренінгу як дієвій технології підготовки молоді до батьківства, а також використанню методів соціальної терапії, психодрами, самовиховання, соціального консультування та онлайн-консультування. Розглядалися можливості застосування цифрових та інтерактивних форм роботи для підвищення рівня обізнаності молоді щодо відповідального батьківства та сімейних цінностей.

Теми 6–10. були присвячені практичним аспектам організації соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства молоді різних вікових категорій у межах територіальної громади. Зокрема, теми «Технологія формування усвідомленого батьківства молоді в умовах закладів загальної середньої освіти: можливості громади», «Методи та форми соціально-педагогічної діяльності з формування усвідомленого батьківства студентської молоді», «Соціально-педагогічні технології підготовки молоді до сімейного життя та народження дитини», «Специфіка роботи з молодими

сім’ями, які очікують на дитину: взаємодія медичних і соціальних установ» та «Форми і методи роботи з молодими батьками, які виховують дитину раннього віку» були спрямовані на висвітлення етапів, форм, методів і напрямів формування відповідального батьківства. У межах зазначених тем розглядалися механізми організації міжвідомчої взаємодії, особливості роботи з різними цільовими групами молоді та підготовка фахівців, залучених до реалізації соціально-педагогічної підтримки сім’ї.

Тема 11. «Технології та методи активізації молоді як суб’єктів територіальної громади у формуванні усвідомленого батьківства». Метою теми було розкриття сутності процесу активізації громади та ролі молоді як активних учасників соціальних змін у сфері підтримки сім’ї та батьківства. Учасники ознайомлювалися з принципами, етапами та технологіями активізації молоді в умовах територіальної громади, а також із механізмами залучення молодих людей до вирішення актуальних соціальних проблем. Значна увага приділялася методам оцінки потреб громади у сфері формування усвідомленого батьківства, розвитку навичок соціального проєктування та планування діяльності, спрямованої на підтримку молодих сімей і профілактику соціального сирітства. Тема також сприяла формуванню у фахівців практичних умінь щодо розроблення планів дій та реалізації соціально-педагогічних ініціатив на рівні громади.

Тема 12. «Комплексна програма формування усвідомленого батьківства молоді в територіальній громаді “Батьківство в радість!». Тема була спрямована на ознайомлення фахівців із концептуальними засадами, метою, основними завданнями та технологією реалізації комплексної програми «Батьківство в радість!», орієнтованої на формування усвідомленого батьківства молоді в умовах територіальної громади. У межах теми мають розглядатися механізми впровадження програми у систему соціально-педагогічної діяльності громади, особливості міжвідомчої взаємодії суб’єктів соціальної роботи, а також можливості інтеграції профілактичних, просвітницьких і консультативних заходів у практику роботи з молоддю та

молодими сім'ями. Особливу увагу варто приділити перспективам реалізації програми в діяльності територіальної громади м. Умань як моделі комплексної підтримки відповідального батьківства та профілактики соціального сирітства.

Тема 12. «Комплексна програма формування усвідомленого батьківства молоді в територіальній громаді «Батьківство в радість!» – присвячена ознайомленню фахівців з метою, завданнями та технологією реалізації програми формування усвідомленого батьківства молоді в територіальній громаді «Батьківство в радість!», яка маже бути впроваджена в соціально-педагогічну діяльність територіальної громади м. Умань.

Реалізація тренінгової програми для молоді сприятиме підвищенню рівня обізнаності щодо відповідального батьківства, репродуктивного здоров'я, психологічних особливостей розвитку дитини та ефективної сімейної взаємодії. Очікується формування у молоді відповідального ставлення до створення сім'ї, народження та виховання дітей, розвиток навичок конструктивної комунікації, ненасильницького виховання, партнерської взаємодії у шлюбі та усвідомлення соціальної відповідальності батьківства.

Участь молоді у тренінговій програмі сприятиме розвитку позитивної мотивації до створення благополучної сім'ї, зміцненню сімейних цінностей та підвищенню рівня психологічної готовності до виконання батьківських функцій. Водночас очікується зниження ризиків поширення кризових явищ у молодіжному середовищі, зокрема небажаної вагітності, безвідповідального ставлення до батьківства, жорстокого поводження з дітьми та соціального сирітства. Важливим прогнозованим результатом стане формування культури відповідального батьківства як соціальної норми в молодіжному середовищі територіальної громади.

Очікується, що впровадження тренінгового курсу для фахівців територіальної громади забезпечить підвищення рівня їхньої професійної компетентності у сфері соціально-педагогічної підтримки молоді та молодих

сімей. У результаті фахівці зможуть ефективніше застосовувати інтерактивні соціально-педагогічні технології, організовувати міжвідомчу взаємодію, здійснювати профілактичну та просвітницьку діяльність, а також координувати роботу різних суб'єктів громади у сфері підтримки сім'ї та дитинства. Це сприятиме посиленню мультидисциплінарного підходу та розвитку соціального партнерства між освітніми, медичними, соціальними установами й громадськими організаціями.

Реалізація програми може стати основою для створення цілісної системи профілактики соціального сирітства, раннього виявлення кризових сімей та розвитку мережі соціальних послуг для молоді й молодих батьків. Очікується підвищення рівня громадської активності молоді, посилення участі сімей у житті громади та формування сприятливого соціально-психологічного середовища для розвитку дитини.

Отже, розроблена система формування усвідомленого батьківства молоді в умовах територіальної громади має значний соціально-педагогічний потенціал і може розглядатися як перспективний напрям профілактики соціального сирітства та зміцнення інституту сім'ї.

Упровадження розробленої програми у діяльність територіальних громад сприятиме зміцненню сімейного потенціалу, розвитку системи ранньої профілактики соціального сирітства, підвищенню ефективності соціальних послуг для молоді та створенню сприятливих умов для гармонійного розвитку дитини. Практична цінність розробленої програми полягає у можливості її адаптації до діяльності різних суб'єктів територіальної громади, зокрема закладів освіти, соціальних служб, медичних установ і громадських організацій. Отримані результати можуть стати підґрунтям для подальшого розвитку програм підтримки молодих сімей та удосконалення соціально-педагогічної політики громади у сфері сімейного благополуччя й захисту дитинства.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження, присвяченого проблемі попередження соціального сирітства в умовах територіальної громади, було здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано практичні підходи до вдосконалення соціально-педагогічної роботи у визначеному напрямі. Отримані результати дали підстави сформулювати такі висновки відповідно до поставлених завдань дослідження.

У процесі аналізу наукової психолого-педагогічної, соціально-педагогічної та нормативно-правової літератури встановлено, що соціальне сирітство є складним багатофакторним соціально-педагогічним явищем, яке характеризується фактичним позбавленням дитини батьківського піклування за умови живих біологічних батьків. Досліджено, що в сучасних умовах основними причинами виникнення соціального сирітства виступають криза інституту сім'ї, соціально-економічна нестабільність, трудова міграція, поширення асоціальної поведінки батьків, домашнє насильство, а також наслідки повномасштабної війни, які значно посилюють ризики сімейного неблагополуччя. Уточнено зміст базових понять «соціальне сирітство», «профілактика соціального сирітства», «усвідомлене батьківство», «соціально-підтримуюче середовище територіальної громади». Встановлено, що профілактика соціального сирітства повинна мати комплексний характер і охоплювати соціально-педагогічні, психологічні, правові та просвітницькі заходи, спрямовані на раннє виявлення кризових сімей, підтримку батьківського потенціалу та збереження дитини у біологічній родині.

Обґрунтовано, що в умовах децентралізації територіальна громада виступає ключовим суб'єктом попередження соціального сирітства та підтримки сім'ї й дитинства. Встановлено, що саме локальний рівень забезпечує можливість своєчасного виявлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, організації комплексної соціальної підтримки та координації міжвідомчої взаємодії між суб'єктами соціальної роботи.

Доведено, що ефективність превентивної діяльності громади залежить від інтеграції ресурсів освітніх, медичних, соціальних установ, громадських організацій та активності самої громади. Розкрито значення соціально-підтримуючого середовища як системи взаємодії суб'єктів громади, спрямованої на створення безпечних умов для розвитку дитини та зміцнення сімейного потенціалу. Визначено, що сучасна модель соціальної роботи в громаді має ґрунтуватися на принципах гуманізму, соціального партнерства, деінституціалізації, ранньої профілактики та наснаження сім'ї.

Аналіз сучасного стану готовності суб'єктів територіальної громади до здійснення превентивно-профілактичної роботи щодо попередження соціального сирітства засвідчив наявність низки проблемних аспектів у професійній підготовці фахівців та організації соціально-педагогічної діяльності. Встановлено, що рівень теоретичної готовності представників фахової спільноти є вищим, ніж рівень практичної готовності до реалізації превентивної діяльності. Водночас діагностика засвідчила недостатній рівень сформованості практичних умінь щодо оцінки потреб сім'ї, організації міжвідомчої взаємодії, використання сучасних технологій соціально-педагогічної роботи та активізації ресурсів громади. Досліджено, що значна частина фахівців відчуває потребу у професійній супервізії, оновленні знань щодо сучасних форм і методів роботи та підвищенні рівня практичної підготовки. Встановлено також недостатній рівень поінформованості жителів громади щодо наявних соціальних послуг та можливостей отримання підтримки у кризових ситуаціях. Разом із тим виявлено наявність значного потенціалу соціальної активності та емпатії жителів громади, що може стати важливим ресурсом для розвитку системи профілактики соціального сирітства.

На основі результатів дослідження розроблено шляхи удосконалення соціально-педагогічної роботи з попередження соціального сирітства в умовах територіальної громади. Обґрунтовано доцільність впровадження тренінгової програми «Усвідомлене батьківство як умова сімейного благополуччя»,

спрямованої на формування у молоді відповідального ставлення до сімейного життя та батьківства, розвиток батьківської компетентності, навичок конструктивної взаємодії та ненасильницького виховання дітей. Розроблено тренінговий курс «Територіальна громада як осередок формування усвідомленого батьківства молоді» для фахівців соціальної сфери, освіти та представників громади, який передбачає підвищення рівня професійної компетентності у сфері превентивно-профілактичної діяльності, розвитку міжвідомчого партнерства та використання сучасних соціально-педагогічних технологій. Прогнозується, що впровадження запропонованої системи роботи сприятиме підвищенню рівня усвідомленого батьківства молоді, зміцненню сімейного потенціалу, розвитку соціально-підтримуючого середовища громади та зниженню ризиків виникнення соціального сирітства.

Отже, результати дослідження підтверджують, що ефективне попередження соціального сирітства можливе за умови комплексної, системної та міжвідомчої соціально-педагогічної роботи, орієнтованої на підтримку сім’ї, формування відповідального батьківства молоді та активне залучення ресурсів територіальної громади до вирішення проблем дитинства й сімейного добробуту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Албул І. В. Патронатне батьківство в умовах війни. *SWorldJournal.* 2023. № 20-02. С. 76–80. DOI: 10.30888/2663-5712.2023-20-02-002.

2. Артюшкіна Л. М., Поляничко А. О. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Практична психологія та соціальна робота.* 2004. № 2 (59). С. 42–47.

3. Артюшкіна Л., Поляничко А. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект). Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2002. 268 с.

4. Баран А. В. Права дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні: проблеми реалізації та захисту. *Актуальні проблеми правознавства.* 2016. № 1. С. 5–8. URL: http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/1-2016.pdf#page=5.

5. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка у схемах і таблицях : навч. посіб. Київ : Логос, 2003.

6. Білан В. А. Арт-терапія як один із засобів естетотерапії в корекційно-педагогічній роботі дефектолога. *Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки.* 2018. № 3.

7. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Трудове право. Право соціального забезпечення*. 2020. № 1. С. 59–64. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.1.11.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009.

9. Відніченко Л. І. Проблема психічної депривації дітей, які залишились без батьківського піклування. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості*. Херсон: ХДУ, 2023. С. 197–202. URL:

https://ekhsuir.kspu.edu/server/api/core/bitstreams/295637b8-1382-4636-a7d1-dfcf500c21bc/content.

10. Возна Ю. В. Роль і функції соціального педагога в роботі з дітьми з обмеженими можливостями. *Збірка наукових праць ЧНУ*. Черкаси, 2008. С. 36–39.

11. Галатир А. Щодо причин виникнення явища соціального сирітства у сучасному українському суспільстві. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна».* 2011. № 3. С. 10–14.

12. Грабовська Г. М., Лисюк А. М. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час військових дій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 80–84. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/15.pdf.

13. Грабовська Г., Хомусько Є. Патронат як одна з альтернативних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Молодий вчений*. 2023. № 3 (115). С. 90–94. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-3-115-17.

14. Дащаківська О., Стельмах С., Максименко К. Спільно до нових послуг : керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Ч. 2 : Ведення випадку та міжвідомча взаємодія. Збірка додатків. 2021. С. 54–59. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/12721/file/Spilno_dodatok_2.pdf (

15. Декларація соціального прогресу та розвитку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_116.

16. Деякі питання діяльності центрів соціальних служб : Постанова Кабінету Міністрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#Text.

17. Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною : Постанова Кабінету Міністрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2021-%D0%BF#Text.

18. Дзюбинська С. М. Дослідження проблеми соціального сирітства. *Соціальна профілактика сирітства.* 2018. С. 32–33. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/11319/1/zbirnik.pdf.

19. Диннік К. О., Гаєвая О. В. Причини виникнення соціального сирітства в Україні. *Актуальні проблеми соціального розвитку в суспільстві змін*. 2023. С. 71–72. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI

20. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2342-15.

21. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95.

22. Закон України «Про освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.

23. Інвалідність і суспільство : навч. посіб. / за заг. ред. Л. Байди, О. Красюкової-Енс. Київ : Канадський центр вивчення неповносправності ; ВГСПО «Національна Асамблея інвалідів України», 2012.

24. Кальченко Л. В. Досвід провідних країн Західної Європи щодо превенції соціального сирітства. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна».* 2018. № 16. С. 127–135.

25. Кальченко Л. В. Превенція соціального сирітства в умовах територіальної громади міста: концептуальні засади. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2018. С. 218–224.

26. Кальченко Л. В. Розвиток соціально-педагогічної діяльності щодо превенції соціального сирітства у зарубіжних країнах. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2015. № 2 (291). С. 92–103. URL: https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/703/Kalchenko_Rozvydok%20sot

27. Кальченко Л. В. Системно-комплексна організація превенції соціального сирітства в умовах територіальної громади міста. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2011. № 20 (231), ч. V. С. 159–170.

28. Кальченко Л. В. Соціальне сирітство та його превенція в територіальній громаді міста: міжвідомча взаємодія суб'єктів громади. *Освіта та педагогічна наука*. 2018. № 1 (168). С. 53–62.

29. Кальченко Л. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2012. № 19 (254), ч. II. С. 160–170.

30. Коваленко О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : дис. … канд. соціол. наук : 22.00.03. Київ, 2006. 14 с.

31. Комар Т. О. Особливості дезадаптації студентів з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : збірник наукових праць. Київ* : *Університет «Україна»*, 2005.

32. Конвенція про права дитини : ратифікована Верховною Радою України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

33. Красножан Т. Соціальне сирітство в Україні як соціально-педагогічне явище. URL: http://sjournal.cdu.edu.ua/base/2008/v3/v3pp122-124.pdf

34. Кривачук Л. Удосконалення нормативно-правового механізму соціально-правового захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: встановлення юридичного статусу. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-2/doc/4/03.pdf

35. Криворота А. О. Особливості функціонування патронатної сім'ї в сучасних умовах. 2023. С. 5–37. URL: https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2877

36. Кузьмін В. В. Наслідки проблеми сирітства в українських реаліях: соціально-психологічний аспект. *Стратегічні імперативи розвитку туризму*

та економіки в умовах глобалізації. 2017. С. 539–540. URL: https://zp.edu.ua/uploads/dept_s&r/2017/conf/2/Tom_2.pdf

37. Лопатченко І. Сутність соціального сирітства та його профілактика в державному управлінні. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 2. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/tpdu/2014-2/doc/2/07.pdf

38. Лопатченко І. Типологія соціального сирітства в контексті психолого-педагогічних пріоритетів його профілактики. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* : *матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика»* (м. Харків, 22 жовт. 2014 р.). Харків, 2014. Вип. 40–41 (44–45). С. 279–288.

39. Мироненко В. П. Сім'я як головний інститут соціалізації дитини // Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення. 2013. С. 49–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2013_2_8

40. Олифіренко Ю. Модернізаційні аспекти надання комплексної допомоги дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах. URL: http://economic-vistnic.stu.cn.ua/index.pl?task=arcl&l=ru&j=31&id=67

41. Остролуцька Л. І. Соціальна робота з дітьми та молоддю з інвалідністю: міфи та українська реальність. *Педагогічний альманах.* 2012. Вип. 16. С. 242–247.

42. Павлик Н. Історико-педагогічний аналіз проблеми соціального сирітства в Україні. В*існик Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка.* 2003. № 13. С. 158–161.

43. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 560 с.

44. Пєтушкова Л. А. Особливості реабілітаційної діяльності патронатних вихователів. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. С. 72–87. DOI: https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(7).2021.244089.

45. Сопівник І. В. Формування сімейних цінностей та батьківської відповідальності – основа первинної профілактики соціального сирітства. *Соціальна профілактика сирітства : матеріали наук.-практ. семінару* (м. Київ, 20 берез. 2018 р.). Київ, 2018. С. 7–9.

46. Сьомін О. Правові засади влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: проблемні питання та напрями вирішення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 5. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/5/tom_1/16.pdf.

47. Терновець О. Сирітство як соціальна проблема. *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2012. № 1. С. 4–10.

48. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упоряд. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.

49. Хархан Г. Основні причини повторного соціального сирітства. *Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія : Соціологічні науки*. 2012. Т. 15. № 1–2. С. 24–30.

50. Шепелєва Г. Діти-сироти як специфічна соціальна група. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 58. С. 119–122.

51. Яремчук В. Феномен соціального сирітства як наукова проблема. *Вісник психології і соціальної педагогіки*. 2012. № 9. С. 187–193.

52. Ящук Л. П. Роль та місце інституту територіальної самоорганізації населення у профілактиці соціального сирітства. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2016. № 1. С. 1–11. URL: https://el-zbirn-du.at.ua/2016_1/21.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета
для визначення рівня готовності основних суб'єктів територіальної громади щодо здійснення превенції соціального сирітства

Шановний(а) респонденте! Просимо Вас взяти участь у дослідженні, спрямованому на вивчення рівня готовності суб'єктів територіальної громади до здійснення превентивної діяльності щодо попередження соціального сирітства. Отримані результати будуть використані виключно в наукових цілях. Анкетування є анонімним.

Інструкція: Уважно прочитайте запитання та оберіть варіант відповіді, який найбільше відповідає Вашій думці.

І. Загальні відомості

1. Ваш фах / посада:

2. Стаж професійної діяльності:

3. Чи брали Ви участь у заходах, пов'язаних із профілактикою соціального сирітства?

□ так □ ні

4. Чи проходили Ви спеціальне навчання з питань підтримки сімей та дітей?

□ так □ ні

ІІ. Обізнаність щодо проблеми соціального сирітства

5. Чи вважаєте Ви проблему соціального сирітства актуальною для Вашої громади?

□ так □ частково □ ні

6. Наскільки добре Ви обізнані з поняттям «соціальне сирітство»?

□ високий рівень □ достатній рівень □ середній рівень □ низький рівень

7. Які основні причини соціального сирітства Ви вважаєте найбільш поширеними?

□ складні матеріальні умови сім'ї
□ алкоголізм / наркозалежність батьків
□ домашнє насильство
□ трудова міграція батьків
□ безробіття
□ психологічна неготовність до батьківства
□ воєнні дії та вимушене переміщення
□ недостатня підтримка сімей з боку громади
□ інше

ІІІ. Оцінка готовності до здійснення превенції соціального сирітства

Оцініть рівень своєї згоди з наведеними твердженнями за шкалою від 1 до 5.

1 – повністю не згоден(а); 5 – повністю згоден(а).

1. Я володію достатніми знаннями щодо попередження соціального сирітства.

2. У своїй професійній діяльності я можу виявляти сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах.

3. Я знаю алгоритм дій у випадку загрози вилучення дитини із сім'ї.

4. У громаді створені умови для підтримки кризових сімей.

5. Між установами громади налагоджена ефективна міжвідомча взаємодія.

6. Громада забезпечує своєчасне реагування на випадки сімейного неблагополуччя.

7. Я готовий(а) брати участь у міждисциплінарній командній роботі.

8. У громаді достатньо профілактичних програм для сімей з дітьми.

9. Профілактика соціального сирітства повинна бути одним із пріоритетів громади.

10. Я потребую додаткового навчання щодо здійснення превентивної діяльності.

IV. Практична діяльність у громаді

9. Які форми роботи щодо попередження соціального сирітства здійснюються у Вашій громаді?

□ соціальний супровід сімей
□ консультації для батьків
□ матеріальна допомога сім'ям
□ патронат над дитиною
□ міжвідомчі команди
□ профілактичні рейди
□ інше

10. Які труднощі перешкоджають ефективній профілактиці соціального сирітства?

□ недостатнє фінансування
□ нестача фахівців
□ низький рівень міжвідомчої взаємодії
□ відсутність профілактичних програм
□ інше

11. Які напрями роботи, на Вашу думку, потребують удосконалення?

12. Які заходи можуть підвищити ефективність превенції соціального сирітства в громаді?

V. Підсумкове запитання

13. Як Ви оцінюєте загальний рівень готовності Вашої територіальної громади до попередження соціального сирітства?

□ високий □ достатній □ середній □ низький

Дякуємо за участь у дослідженні!

Додаток В

Анкета
на з'ясування рівня професійної готовності основних суб'єктів територіальної громади щодо формування усвідомленого батьківства молоді

Шановний(а) респонденте! Просимо Вас взяти участь у дослідженні, метою якого є визначення рівня професійної готовності суб'єктів територіальної громади до формування усвідомленого батьківства молоді. Отримані результати будуть використані виключно в наукових цілях. Анкетування є анонімним.

Інструкція: Оберіть відповідь, яка найбільше відповідає Вашій думці, або впишіть власний варіант.

І. Загальні відомості

1. Ваша посада / сфера діяльності:
2. Стаж професійної діяльності:
3. Чи працюєте Ви з молоддю або сім'ями?

□ так □ ні

4. Чи проходили Ви підвищення кваліфікації з питань сімейного виховання або відповідального батьківства?

□ так □ ні

ІІ. Обізнаність щодо проблеми усвідомленого батьківства

5. Чи вважаєте Ви проблему формування усвідомленого батьківства актуальною?

□ так □ частково □ ні

6. Як Ви оцінюєте власний рівень знань щодо підготовки молоді до батьківства?

□ високий □ достатній □ середній □ низький

7. Які чинники найбільше впливають на формування відповідального батьківства молоді?

□ сімейне виховання
□ освітнє середовище
□ соціальні мережі та медіа
□ економічні умови
□ психологічна зрілість
□ підтримка громади
□ інше

ІІІ. Оцінка професійної готовності

Оцініть рівень своєї згоди з твердженнями за шкалою від 1 до 5.

1 – повністю не згоден(а); 5 – повністю згоден(а).

1. Я володію достатніми знаннями щодо формування усвідомленого батьківства молоді.
2. Я знаю сучасні методи та форми роботи з молоддю з питань відповідального батьківства.

3. Я готовий(а) проводити профілактичну та просвітницьку роботу з молоддю.

4. У громаді створені належні умови для підготовки молоді до сімейного життя.

5. Між установами громади існує ефективна взаємодія щодо підтримки молодих сімей.

6. Я вважаю, що формування усвідомленого батьківства має бути одним із пріоритетів громади.

7. Я потребую додаткового навчання та методичного забезпечення з даного питання.

IV. Практична діяльність

8. Які форми роботи щодо формування усвідомленого батьківства використовуються у Вашій діяльності?

□ тренінги
□ консультації
□ лекції та бесіди
□ просвітницькі заходи
□ робота з сім'ями
□ міжвідомчі проєкти
□ інше

9. Які труднощі виникають у роботі щодо формування усвідомленого батьківства молоді?

□ недостатня підготовка фахівців
□ нестача методичних матеріалів
□ низька мотивація молоді
□ недостатня підтримка громади
□ обмежене фінансування
□ інше

10. Які заходи, на Вашу думку, сприятимуть підвищенню ефективності роботи у цьому напрямку.

V. Підсумкове запитання

11. Як Ви оцінюєте загальний рівень готовності територіальної громади до формування усвідомленого батьківства молоді?

□ високий □ достатній □ середній □ низький

Дякуємо за участь у дослідженні!